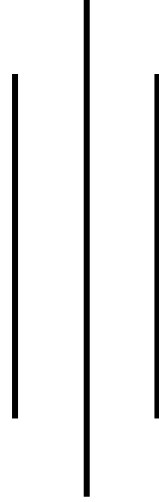

सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को दफा (४१)
को व्यवस्था अनुसार सार्वजनिक गरिएको

आर्थिक वर्ष २०७०/०७१ को
शासकीय सुधार र सुशासन सम्बन्धी प्रतिवेदन

नेपाल सरकार
भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाण्डौ

प्रकाशक:

: नेपाल सरकार
: भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय
: योजना, अनुगमन तथा मूल्यांकन महाशाखा,
सिंहदरवार, काठमाण्डौ, नेपाल ।
फोन नं. : ४२११७९७
फ्याक्स नं. : ४२११७०८
ईमेल : info@molrm.gov.np
वेभ : www.molrm.gov.np

कम्प्युटर ले-आउट तथा डिजाइन:

राजेन्द्र पोखरेल, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय

सर्वाधिकार - भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाण्डौ ।

मुद्रण संख्या - ५०० प्रति

साउन, २०७१

विषय-सूची

विषय	पेज नं.
१. प्रारम्भिक.....	१
१.१ मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र	१
१.२ मन्त्रालयको सांगठनिक परिचय.....	२
१.३ दीर्घकालीन सोच.....	४
१.४ मन्त्रालयको लक्ष्य.....	४
१.५ उद्देश्यहरू.....	५
१.६ रणनीतिहरू	५
१.७ कार्यनीतिहरू	६
२. प्रमुख उपलब्धिहरू.....	७
३. निकायगत उपलब्धिहरू	१०
४. प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू	१६
५. समस्याहरू तथा चुनौतीहरू समाधानका चालनुपर्ने कदमहरू.....	१९
६. कार्यक्षेत्र सम्बद्ध Thematic Area को अध्ययन अनुसन्धानको विवरण र नतिजा	२२
७. मन्त्रालयको भावी कार्यदिशा.....	२३

१. प्रारम्भिक

भूमि दीगो प्राकृतिक स्रोत हो । भूमिस्रोतको समुचित उपयोगले मुलुकको आर्थिक समृद्धि तथा लोकतन्त्रको स्थायित्वमा महत्वपूर्ण भूमिका राख्छ । भू-बनोट, क्षमता र उपयुक्तताको आधारमा भूमि र भूमिस्रोतको दीगो उपयोग गर्ने नीति लिई भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र अन्तर्गत निकायहरूको कार्यक्रमहरू संचालनमा रहेका छन् । भूमिसुधार तथा व्यवस्था सम्बन्धी नीति, योजना र कार्यक्रमहरूको तर्जुमा, अनुगमन, मूल्याङ्कन, जग्गा प्रशासन, सरकारी सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख व्यवस्थापन, राज्यको सीमा स्तम्भ निर्माण तथा मर्मत सम्भार, जग्गा नापजाँच तथा नाप नक्सा निर्माण, भौगोलिक सूचनाको पूर्वाधार, भू-उपयोग नीति कार्यान्वयन र व्यवस्थापन, सुकुम्वासी समस्या, मुक्त हलिया, मुक्त कर्मैया परिवारहरूको पुनःस्थापन लगायत भूमि व्यवस्थापनको क्षेत्रमा नीतिगत, संस्थागत र प्रक्रियागत कार्यहरू यस मन्त्रालयले सम्पादन गर्दै आएको छ ।

१.१ मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र

नेपाल सरकार, कार्य विभाजन नियमावली, २०६९ अनुसार यस मन्त्रालयलाई तोकिएको कार्यक्षेत्र देहायबमोजिम रहेको छ ।

- भूमिसुधार तथा व्यवस्था सम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन;
- मालपोत र रजिष्ट्रेशन;
- जग्गा दर्ता, मूल्याङ्कन, जग्गा प्रशासन र राजस्व सङ्कलन;

- सरकारी जग्गा र सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख व्यवस्थापन तथा संरक्षण;
- भूमि सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन;
- अन्तर्राष्ट्रिय सीमा र सीमास्तम्भको निर्माण, पुनःस्थापना तथा मर्मत सम्भार;
- जग्गा नापजाँच सम्बन्धी प्रशासन;
- अनिवार्य बचत योजना, ऋण वितरण तथा असुली;
- जियोडेटिकल नापी, टोपोग्राफिक नक्सा तयारी र हवाई सर्वेक्षण लगायत नाप नक्सा सम्बन्धी कार्य;
- गुठी संस्थान र सार्वजनिक गुठी अन्तर्गतको जग्गा व्यवस्थापन;
- सुकुम्बासी समस्या;
- मुक्त कर्मैया, कम्लहरी र हलिया व्यवस्थापन;
- भू-उपयोग सम्बन्धी नीति तथा व्यवस्थापन;
- भौगोलिक सूचना पूर्वाधार;
- भू-सूचना तथा अभिलेख;
- सरकारी तथा पती जग्गा अभिलेख, संरक्षण;
- अन्य मन्त्रालयको कार्य विभाजनमा नपरेका भूमि सम्बन्धी विषय;
- नेपाल इन्जिनियरिङ सेवाको सर्भे समूहको सञ्चालन ।

१.२ मन्त्रालयको सांगठनिक परिचय

नेपालमा महिषपाल अर्थात् किराँत कालमा राज्यका तर्फबाट जग्गा धनीको प्रमाण दिइन्थ्यो जसलाई “लेख्य” भन्ने गरेको पाइन्छ । लिच्छवीकालमा “अधिकरण” नामको अड्डाबाट जग्गाको तिरो असुल हुने गरेको पाइन्छ । यसै समयबाट नेपालमा जग्गा प्रशासन हेर्ने अड्डाको जन्म भएको मान्न सकिन्छ । तत्कालिन राजा राम शाहले जग्गा जमिनको नाप जाँच गर्ने, जग्गा बिक्री गर्ने र बन्धक राख्ने नियम बसालेको पाइन्छ । विभिन्न कालखण्डहरूमा कुनै न

कुनै सुधार हुँदै वि. सं. १९१० को मूलुकी ऐन सम्ममा जग्गा जमिन सम्बन्धी केही नयाँ व्यवस्था गरेको पाइन्छ । जग्गा प्रशासनको क्षेत्रमा वि. सं. १९५३ मा “माल अड्डा” स्थापना गरियो । उक्त माल अड्डाको नयाँ स्वरूप नै हालका मालपोत कार्यालयहरू हुन् । वि. सं. २०१५ पछि मालपोत, रजिष्ट्रेशन र गुठी सम्बन्धी कार्यहरू अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको पाइन्छ । वि. सं. २०२१ मा आएको भूमिसुधार कार्यक्रमसँगै भूमिसुधार मन्त्रालयको जन्म भएको पाइन्छ । वि. सं. २०४३ साल देखि यस मन्त्रालयको नाम “भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय” को रूपमा रही आएको छ ।

हाल यस मन्त्रालय अन्तर्गत भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग, नापी विभाग र भू-सूचना तथा अभिलेख विभाग गरी तीनवटा विभागहरू रहेका छन् । विभागस्तरको आयोजनाको रूपमा राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजना र नापनक्सा सम्बन्धी दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने संस्थाको रूपमा विभागस्तरको भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र रहेको छ । भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत जिल्लास्थित ८३ वटा मालपोत कार्यालय, २१ वटा भूमिसुधार कार्यालय र विकास कार्यक्रम तर्फ मालपोत अभिलेख सुरक्षा तथा सुदृढीकरण कार्यक्रम रहेका छन् । त्यस्तै नापी विभाग अन्तर्गत जिल्ला स्थित ८३ नापी कार्यालयहरू, ४ वटा विशेष नापी कार्यालयहरू र विकास कार्यक्रम तर्फ कित्तानापी कार्यक्रम, स्थलरूप नापी कार्यक्रम र खगोल तथा भू-मापन कार्यक्रम रहेका छन् । भूमि प्रशासन सम्बन्धी सार्वजनिक सेवाहरूमा सर्वसाधारणको पहुँच बढाई सरल र सहज बनाउन थप २१ वटा मालपोत र नापी कार्यालयहरू स्थापना गर्ने योजना रहेको छ । यस मन्त्रालय अन्तर्गत देहाय बमोजिम पहिलो प्राथमिकता (P₁) प्राप्त ७ वटा र दोस्रो प्राथमिकता (P₂) प्राप्त १ विकास कार्यक्रमहरू रहेका छन् ।

१. भूमिसुधार कार्यक्रम, मुक्त कर्मैया तथा मुक्त हलिया पुनःस्थापना कार्यक्रम (P1)
२. भू-सूचना तथा अभिलेख कार्यक्रम (P1)
३. मालपोत अभिलेख सुरक्षा तथा सुदृढीकरण कार्यक्रम (P1)
४. राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजना (P1)
५. कित्ता नापी तथा नापी कार्यालय सुदृढीकरण कार्यक्रम (P1)
६. स्थलरूप नापी तथा राष्ट्रिय भौगोलिक सूचना पूर्वाधार कार्यक्रम (P1)
७. खगोल तथा भू-मापन कार्यक्रम (P1)
८. भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण कार्यक्रम (P2)

१.३ दीर्घकालीन सोच

जग्गाको नाप नक्सामा शुद्धता वृद्धि गर्ने, सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट स्वचालित प्रणाली विकास गरी जग्गा प्रशासन र भू-सूचनाको डाटावेशलाई आधुनिकीकरण गर्ने, भूमिहीन, सुकुम्वासी तथा अव्यवस्थित बसोबासीहरूका समस्या समाधान गर्ने र भूमिसुधार तथा व्यवस्थाको क्षेत्रमा प्रवाह हुने सेवाको गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउने ।

१.४ मन्त्रालयको लक्ष्य:

- भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लक्ष्य देहाय बमोजिम हुनेछ ।
- क. भूमि सम्बन्धी नाप नक्साका कार्यहरूलाई सन् २०२४ सम्म कागज विहीन (Paper Less) बनाउने ।
  - ख. भूमि सम्बन्धी कार्य प्रक्रियाहरूलाई सन् २०२० सम्म डिजिटल प्रणालीमा रूपान्तरण गरी मालपोत, भूमिसुधार र नापी कार्यालयबाट प्रवाह हुने भूमि सम्बन्धी सेवाहरूलाई अनलाइन मार्फत संचालन गर्ने ।

ग. आगामी २ वर्ष भित्र भूमिहीन, सुकुम्वासी र अव्यवस्थित बसोबासीहरूको समस्या समाधान गर्ने ।

१.५ उद्देश्यहरू:

१. योजनाबद्ध र व्यवस्थित रूपले भूमि तथा भूमि स्रोतको महत्तम उपयोग र व्यवस्थापन गर्नु ।
२. सामाजिक तथा आर्थिक रूपले पछाडि परेका वर्ग र समुदायको भूमिमा पहुँच बढाउनु ।
३. नाप नक्सा तथा जग्गा प्रशासन सम्बन्धी सेवा र सूचनालाई सरल, सहज, पारदर्शी तथा प्रभावकारी तुल्याउनु ।
४. विकास तथा पूर्वाधार निर्माणकालागि आवश्यक नापनक्सा, तथा भौगोलिक सूचनाहरूको सर्वसुलभता सुनिश्चित गर्नु ।

१.६ रणनीतिहरू

१. राष्ट्रिय भूमि नीति तर्जुमा गर्ने तथा राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६९ कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
२. सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्ने ।
३. वैज्ञानिक भूमिसुधार सम्बन्धी कार्यक्रमलाई व्यवस्थित, प्रभावकारी र समन्वयात्मक तवरबाट सञ्चालन गरी आर्थिक सामाजिक रूपले पछाडि परेका भूमिहीन, सुकुम्वासी र अव्यवस्थित बसोबासीहरूको भूमिमा पहुँच बढाउने ।
४. नाप नक्सा तथा जग्गा प्रशासनको विद्यमान प्रविधिलाई कम्प्युटरमा आधारित भू-सूचना प्रणालीमा रूपान्तरण गर्ने ।
५. गाउँ-ब्लक क्षेत्र तथा द्वन्द्वबाट क्षति भएका जिल्लाको नापनक्सा एवम् श्रेस्ता पुनःस्थापना गर्ने ।
६. भौगोलिक सूचनाको सहज उपलब्धताको लागि पूर्वाधार एवम् जनशक्तिको विकास गर्ने ।

१.७ कार्यनीतिहरू

१. राष्ट्रिय भूमि नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
२. नापनक्सा तथा जग्गा प्रशासन सम्बन्धी विद्यमान ऐन नियममा परिमार्जन गरिनेछ ।
३. भू-उपयोग विधेयक तर्जुमा गरी भू-उपयोग नीति अनुरूप भूमिको वर्गिकरण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
४. भू-उपयोग क्षेत्र वर्गिकरण गरी अनाधिकृत, अनियन्त्रित तथा अव्यवस्थित उपयोगमा रोक लगाइनेछ ।
५. जग्गाको न्यूनतम मूल्याङ्कनको वर्तमान प्रणालीमा सुधार गरी वैज्ञानिक र व्यावहारिकतामा आधारित मूल्याङ्कन नीति अख्तियार गरिनेछ । भूमि सम्बन्धी कारोबारलाई व्यवस्थित गर्न भूमि बजारको अध्ययन गरिनेछ ।
६. सरकारी, सार्वजनिक एवं गुठी जग्गाहरूको केन्द्रीय अद्यावधिक लगत तयार गरिनेछ ।
७. स्थानीय निकायहरूसँग समन्वय गरी सरकारी, सार्वजनिक तथा गुठी जग्गा संरक्षण गरिनेछ ।
८. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ लाई आवश्यक संशोधन गरी भूमिमाथिको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गरिनेछ ।
९. महिला, दलित, लोपोन्मुख सीमान्तकृत/जातजाति, शहीद परिवार, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका नाममा जग्गा खरिद गर्दा लाग्ने रजिष्ट्रेसन दस्तुरमा छुट दिइनेछ ।
१०. मुक्त कर्मैया पुनःस्थापना गर्ने कार्य सम्पन्न गरिनेछ । मुक्त हलियाहरूलाई पुनःस्थापन गरिनेछ ।
११. नापी र मालपोत कार्यालयहरूमा कम्प्युटर प्रणालीको विस्तार गरी कम्प्युटर प्रणालीमार्फत सेवा प्रवाह गरिनेछ ।

१२. नापी तथा मालपोत कार्यालयहरूलाई सञ्जालीकरण गरी एकीकृत केन्द्रीय भू-सूचना प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
१३. द्वन्द्व लगायत अन्य कारणबाट क्षतिग्रस्त भएका मालपोत तथा नापी कार्यालयहरूको श्रेस्ता पुनःस्थापना गर्ने कार्य सञ्चालन गरिनेछ ।
१४. नाप नक्सा सम्पन्न गर्न बाँकी गाउँ-ब्लकहरूको नाप नक्सा गर्ने कार्य सञ्चालन गरिनेछ ।
१५. नवीनतम प्रविधिको उपयोग गरी नक्शा तथा भौगोलिक सूचनाहरू तयार तथा अद्यावधिक गरिनेछ ।
१६. नापनक्सा तथा भूमि व्यवस्थापनको क्षेत्रमा समयानुकूल हुनेगरी जनशक्ति एवं क्षमता विकास गरिनेछ ।

२. प्रमुख उपलब्धिहरू

भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट आ. व. २०७०/०७१ मा सम्पादन गरेका प्रमुख उपलब्धिहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

१. राष्ट्रिय भूमि नीतिको पहिलो मस्यौदा उपर जिल्ला तथा समुदायस्तरको सुझाव संकलन गरी आएका सुझाव समेत समावेश गरी परिमार्जित मस्यौदा तयार भएको छ। भूमि विज्ञहरू र विषयगत मन्त्रालयबाट राय सुझाव लिई अन्तिमरूप दिने कार्य भैरहेको छ ।
२. जिल्लास्थित ३५ वटा मालपोत तथा ३५ वटा नापी कार्यालयहरूमा क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक वडापत्र लागू गरी स्वच्छ, पारदर्शी र प्रभावकारी सेवा प्रवाहसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ ।
३. जिल्लास्थित ६५ वटा मालपोत कार्यालयहरूबाट सार्वजनिक जग्गाको लगत अभिलेख प्रकाशन गरिएको छ । यसबाट सरकारी र सार्वजनिक जग्गाको संरक्षणमा मद्दत पुगको छ ।

४. राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६९ कार्यान्वयनको सन्दर्भमा कानूनको विधेयक तयार भएको छ । भू-उपयोग वर्गिकरणका लागि देशका ७५ जिल्लाको १:५०,००० माननापको भू-उपयोग नक्सा/डाटा तयार भएको छ । साथै १७३ गाविसको गाविस स्तरीय भू-उपयोग नक्सा/डाटा तयार भएको छ ।
५. रजिष्ट्रेशन दस्तुर वापतको राजश्व असुलीतर्फ आ.व. २०७०।७१ को वार्षिक लक्ष्य रु. ४ अर्ब ५० करोड ५७ लाख २६ हजार रहेकोमा ८ अर्ब ४० करोड ४१ लाख, २३ हजार असुली भई लक्ष्यको तुलनामा ८६.५ प्रतिशतले बढी राजश्व हासिल भएको छ ।
६. कूल २७,५७० जना मुक्त कर्मैया परिवारमध्ये २४,८४१ मुक्त कर्मैया परिवारलाई जग्गा उपलब्ध गराई पुनःस्थापना गरिएको र १५,१०६ मुक्त कर्मैयालाई सीपमूलक र व्यावसायिक तालिम प्रदान गरिएको छ । यसबाट मुक्त कर्मैया परिवारमा रोजगारको अवसर बढेको छ ।
७. शान्ति तथा पुननिर्माण मन्त्रालयबाट प्राप्त जम्मा १९,०५९ मुक्त हलिया परिवारमध्ये १०,६२२ परिवारलाई प्रमाणीकरण गरी ७,३६७ परिवारलाई परिचयपत्र वितरण गरिएको छ । नेपाल सरकार (मं. प.) को मिति २०७० चैत्र ७ गतेको निर्णयानुसार हलिया पुनस्थापना सम्बन्धी मोडालिटी तथा कार्ययोजना स्वीकृत भए पछि परिचयपत्र प्राप्त हलियाहरुलाई पुनःस्थापन गर्ने कार्य शुरु गरिएको छ ।
८. भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र र काठमाण्डौ विश्वविद्यालयको सहकार्यमा भूमि प्रशासन तथा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यले दुईवर्षे अवधिको MSc. in Land Administration विषयको स्नातकोत्तर तहको पढाइ सञ्चालन गरिएको छ । यसबाट भूमि प्रशासन सम्बन्धी विज्ञ जनशक्तिको आपूर्ति हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

९. महिला, दलित, जनजाती तथा शहिद परिवार र वृद्ध एवं अपागं समेत गरी जम्मा १८०७८३ जनालाई जग्गा खरिद गर्दा लाग्ने रजिष्ट्रेशन दस्तुरमा छुट दिइएको छ । जसको कारण ती वर्गको भूमि माथिको पहुँचमा वृद्धि भएको छ।
१०. श्रेस्ता सम्बन्धी विवरण कम्प्युटरकृत गरी कम्प्युटर प्रणालीबाट नै सेवा उपलब्ध गराउन ADB को सहयोगमा १४ वटा कार्यालयहरूबाट भू-अभिलेख सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (Land Records Information Management System) यसै आ. व. बाट संचालनमा ल्याउने गरी प्रणाली विकासको चरणमा रहेको छ। जसबाट मालपोतसँग सम्बन्धित सेवाहरूको प्रवाह सरल र पारदर्शी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।
११. भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग र नापी विभागद्वारा मालपोत तथा नापी कार्यालयहरूबाट प्रदान हुने सेवा सम्बन्धी जनगुनासो सम्बोधन गर्न २०७१ साल वैशाख महिना देखि प्रत्येक महिनाको अन्तिम शुक्रवार अपरान्ह ३ बजे देखि ४ बजेसम्म नापी विभाग र भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागका महानिर्देशकसँग सर्वसाधारणले प्रत्यक्ष कुराकानी गर्न सक्ने गरी "सेवाग्राहीसँग महानिर्देशक" कार्यक्रम संचालनमा रहेको छ ।
१२. मालपोत कार्यालय तर्फ मोठ, रोक्का, राजश्व दस्तुर तथा जग्गाधनीको फोटो र औंठा छाप सहितको विवरण कम्प्युटर प्रविष्ट हुन सक्ने गरी District Land Information System-(DLIS) र नापी कार्यालय तर्फ Geo-database तयार गरी Spatial Application Extension – (SAEx) प्रणाली संचालनमा ल्याइएको छ ।

३. निकायगत उपलब्धिहरु

क. नापी विभाग र अन्तर्गत निकायहरुबाट आ. व. २०७०/०७१ मा सम्पादन भएका प्रमुख उपलब्धिहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

१. काभ्रे जिल्लाको ६३४ हेक्टर क्षेत्रमा डिजीटल नापी कार्य सम्पन्न भएको छ ।
२. २५९१ हेक्टर क्षेत्रमा गाऊँ ब्लक नापी सम्पन्न भएको छ ।
३. २३३४ हेक्टर क्षेत्रमा पुनः नापी कार्य सम्पन्न भएको छ ।
४. अछाम र अर्घाखाँची जिल्लाका ३६ गाविसमा पुनः नापी कार्य सम्पन्न भएको छ ।
५. नापी कार्यालय सुदृढीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत १२ वटा भवन निर्माणाधिन, ४ वटा भवनको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ ।
६. १० नापी कार्यालयहरुको भौतिक अवस्था सुधार भएको छ ।
७. २१ नापी कार्यालयमा डिजिटल डाटा रुजु तथा अद्यावधिक कार्य सुचारु रहेको छ ।
८. जग्गा (नापजाँच) ऐन २०१९ को संशोधनको लागि मस्यौदा तयार भएको छ ।
९. जियोडेटिक नेटवर्क सुदृढीकरण अन्तर्गत ३ विन्दुमा प्रथम दर्जा नियन्त्रण विन्दु निरीक्षण, संभार संरक्षण सम्पन्न गरिएको छ ।
१०. मालढुंगा-बेनी-जोमसोम सडक खण्डको ३५ कि. मी. क्षेत्रमा समतलन नापी सर्भेक्षण सम्पन्न भएको छ ।
११. २८५ दिन नगरकोट वेधशालाको जि.पी.एस. सर्भेक्षण कार्य गरिएको छ ।
१२. १२००० संख्याका जियोडेटिक डाटा इन्ट्री गरिएको छ ।
१३. दूर सम्वेदन विधिबाट १० सिट नक्सा अद्यावधिक गरिएको छ ।

१४. १:१०००००० मान नापको १ सीट नक्सा छपाई भएको छ ।
१५. १० सिट स्थलरूप नक्सा फिल्ड भेरिफिकेशन सम्पन्न भएको छ ।
१६. Cartographic Compilation अन्तर्गत लेखनाथ, रामग्राम न.पा. को १३ थान Digital Cartographic Compilation सम्पन्न भएको छ ।
१७. दुरसंवेदन र फोटोग्राफी तथा फिल्डशाखाबाट अद्यावधिक भएका ८ सिट टोपोसिटको Cartographic Compilation सम्पन्न भएको छ ।
१८. विभिन्न माननापका नक्साहरूको १ थान Standard Specification तयार भएको छ ।
१९. Digital Photogrammetric Operating Manual १ थान तयार भएको छ ।
२०. Digital cartography working manual १ थान तयार भएको छ ।
२१. १:१०००००० मान नापको नेपालको नक्सा उत्पादनका लागि manuscript तयार भएको छ ।
२२. वृहत एटलसको लागि ५ विषय डाटा संकलन गरिएको छ ।
२३. १२ महिना मेटाडाटा update, सेवा विस्तार तथा clearing house संचालन एवं प्रचार प्रसार सम्पन्न भएको छ ।
२४. ३ सेट Interactive Web Mapping कार्य सम्पन्न भएको छ ।
२५. १ प्रतिवेदन National Spatial Data Infrastructure (NSDI) Policy को final draft तयार भएको छ ।

ख. भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग र अन्तर्गत निकायहरूबाट आ. व. २०७०/०७१ मा सम्पादन भएका प्रमुख उपलब्धिहरू:

१. विभाग अन्तर्गत रहेका सबै कार्यालयहरूको आफ्नै कार्यालय भवन क्रमशः बनाउदै जाने नीति तथा कार्यक्रम अनुसार आ. व. २०७०/०७१ मा ५ वटा भवनको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको र बहुवर्षीय ठेक्का अन्तर्गत ११ वटा कार्यालय भवनको निर्माण कार्य चालु

रहेको छ ।

२. मालपोत अभिलेख सुरक्षा तथा सुदृढीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत २१ वटा मालपोत तथा भूमिसुधार कार्यालयहरूको जीर्ण श्रेस्ताहरू सुधार गरिएको ।
३. मालपोत कार्यालयहरूबाट हुने कार्यप्रणालीमा समय सापेक्ष सुधार गर्न कार्यालयहरूमा कम्प्युटर प्रणालीबाटै सेवा प्रदान कार्य सुरुवात भएको छ ।
४. कर्मचारीहरूलाई कम्प्युटर तथा जग्गा प्रशासन सम्बन्धी तालिम दिइएको छ ।
५. कार्य चाप र कार्य बोझको आधारमा वर्तमान संगठन संरचनाहरूलाई पूनः संरचना गर्न संगठन तथा व्यवस्थापन सर्भेक्षण (O&M Survey) गरिएको छ ।
६. सेवा प्रक्रियामा सरलता ल्याउन हाल प्रयोगमा रहेका फारामहरूमा सरलीकरण गर्ने कार्यको सुरुवात गरिएको छ ।
७. मालपोत कार्यालयहरूमा सार्वजनिक सेवालाई सरलीकरण गर्न र विचौलीयाहरूलाई निरुत्साहित गर्न एकद्वार/काउण्टर प्रणालीबाट सेवा प्रदान गर्ने कार्यको थालनी गरिएको छ ।
८. बढी राजश्व संकलन हुने ११ वटा मालपोत कार्यालयहरूमा बैंक काउण्टर मार्फत राजश्व संकलन गर्ने कार्य सुरुवात गरिएको छ ।
९. उपत्यकास्थित मालपोत कार्यालय डिल्लीवजार र ललितपुरलाई नमुना कार्यालयको रूपमा विकास गरिएको छ ।
१०. मालपोत कार्यालय सुनसरी, रामेछाप, मकवानपुर र कलंकीमा श्रव्य दृश्य सहितको नागरिक वडापत्रको शुरुवात गरिएको छ ।
११. जिल्लास्थित ३५ वटा मालपोत कार्यालयहरूमा क्षतिपुर्ति सहितको नागरिक वडापत्रको व्यवस्था गरिएको छ ।
१२. सेवाग्राही मैत्री भवन निर्माण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता साथ संचालन गरिएको छ ।

ग. भू-सूचना तथा अभिलेख विभाग:

१. मालपोत कार्यालय तर्फ मोठ, रोक्का, राजध्व दस्तुर तथा जग्गाधनीको फोटो र औंठा छाप सहितको विवरण कम्प्युटर प्रविष्ट हुन सक्ने गरी District Land Information System – (DLIS) प्रणालीको विकास गरिएको छ ।
२. कित्तानापी नक्सा Digitize गरी Geo-database तयार गर्न र तयार भएको Geo-Database अद्यावधिक गर्न Spatial Application Extension – (SAEx) सञ्चालनमा आएको ।
३. प्लट रजिष्टरमा रहेको विवरण प्रविष्ट गर्न Plot Register Management System- (PRMS) र कित्तानापी नक्साको फिल्डबुक इमेजलाई व्यवस्थित गरी Reference Database तयार गर्न Image Reference Management System-(IRMS) सञ्चालनमा आएको छ ।
४. २५ वटा नापी कार्यालयको ७३ लाख कित्ताको Digitization गरी Geo-database तयार गरिएको र १० नापी कार्यालयमा रहेको २ लाख ९६ हजार ७ सय ९४ पाना फिल्डबुक स्क्यान गरिएको छ ।
५. विभिन्न समयमा विभागमा संकलन भएका ७४ जिल्लाको (अछाम) बाहेक कित्तानापी नक्साको एमोनिया प्रिन्ट संलग्न गरी अभिलेख राखिएको छ ।
६. ७५ नापी कार्यालयहरूमा रहेको ३६ लाख १२ हजार पाना फिल्डबुक स्क्यान गरी विभागमा सुरक्षित गरिएको छ ।
७. कार्यालय प्रमुख तथा सहायक स्तरका २७८ जना कर्मचारीहरूलाई कम्प्युटर प्रणाली र जग्गाप्रशासनमा प्रयोग हुने विभिन्न सफ्टवेयर संचालन सम्बन्धी तालिम संचालन गरिएको छ ।

घ. राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजना

यस आयोजनाबाट आ.व. ०७०/०७१ सम्पन्न भएमा मुख्य मुख्य कार्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

१. राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति कार्यान्वयनका लागि छुट्टै विधेयकको मस्यौदा तर्जुमा गर्नका लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट समेत निर्देशन भएको सन्दर्भमा यस आयोजनाले उक्त विधेयकको मस्यौदा तयार गर्ने कार्य सम्पन्न गरेको छ ।
२. गाउँ विकास समितिस्तरीय भू-उपयोग नक्सा/डाटा तयार गर्ने कार्य अन्तर्गत जम्मा १७३ नगरोन्मुख गाविसहरूको भू-उपयोग नक्सा/डाटाहरू तयार भएका छन् । जस अनुसार बारा जिल्लाका विभिन्न ९६ वटा गाविसहरू, झापा जिल्लाका १२ गाविसहरू, बाँके जिल्लाका ७ गाविसहरू, कैलाली जिल्लाका २४ गाविसहरू, काठमाण्डौ जिल्लाका १२ गाविसहरू र ललितपुर जिल्लाका २२ गाविसहरू रहेका छन् ।
३. राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६९ सम्बन्धमा स्थानीय स्तरमा जानकारी गराउने उद्देश्यले विभिन्न जिल्ला सदरमुकाम र गा.वि.स. स्तरमा समेत जम्मा १२ वटा जनचेतना अभिवृद्धि सम्बन्धी गोष्ठीहरू सम्पन्न भएका छन्। उक्त गोष्ठीहरूमा जिल्ला स्थित भू-उपयोगसंग सम्बन्धित कार्यालयका प्रमुखहरू, राजनैतिक दलका प्रतिनिधिहरू, पत्रकारहरू लगायत भूमि संग सरोकार राख्ने विभिन्न संघ संस्थाका प्रतिनिधिहरूको सहभागीता रहेको थियो ।
४. उपयोगका आधारमा जमीनको वर्गिकरण गर्ने कार्यक्रम अन्तर्गत नवलपरासी जिल्लाका बञ्जरीया, सुक्रौली र प्रतापपुर, बारा जिल्लाका पिपरा सिमरा, जितपुर भवानीपुर र डुमरवाना, झापा जिल्लाका धाइजन, अनारमनी र शनिश्चरे, बाँके जिल्लाका बनकटवा, रझेना र शमसेरगञ्ज, कैलाली जिल्लाका श्रीपुर, मालाखेती र गेटा गा.वि.स. हरू गरी जम्मा १५ वटा गा.वि.स. हरूको गा.वि.स. स्तरीय भू-उपयोग क्षेत्र नक्सालाई फिल्ड भेरिफिकेशन गरी कित्तामा आधारित वर्गिकरण सूची तयार गर्ने कार्य

सम्पन्न भएको छ । जुन सूचीका आधारमा जग्गा धनी श्रेस्ता र पूर्जामा कित्ताको वर्गिकरण क्षेत्र जनाइनेछ ।

५. भू-उपयोग सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने सामाग्री रेडियो, टि.भी., पत्रपत्रिका आदि बाट प्रसारण गर्न राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति कार्यान्वयनका सन्दर्भमा यस राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजनाले संचालन गरेका क्रियाकलापहरू सबै जनसमुदायलाई सु-सूचीत गराउनका लागि विभिन्न किसिमका जनचेतनामुलक सामग्री, रेडियो कार्यक्रम र वृत्तचित्रहरू तयार गरी पत्र पत्रिका, रेडियो, FM र टेलिभिजन लगायतका संचार माध्यमहरू बाट प्रसारण गरिएको थियो ।

भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र:

यस केन्द्रबाट आ.व. ०७०/०७१ सम्पन्न भएमा मुख्य मुख्य कार्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

१. ५६ जना अमिनहरूलाई आधारभूत नापी तालिम प्रदान गरिएको छ । यसबाट मूलतः नापी विभागको नाप-नक्सा गर्ने कार्यलाई चाहिने जनशक्तिको विकास भएको छ ।
२. ६३ जना सभेक्षकहरूलाई जुनियर नापी तालिम प्रदान गरिएको छ । यसबाट मूलतः नापी विभागको नाप-नक्सा तथा चेक जाँच गर्न चाहिने जनशक्तिको विकास गरिएको छ ।
३. ४० जनालाई सिनियर नापी तालिम प्रदान गरिएको छ । यस तालिम संचालनले नापी विभागलाई आवश्यक पर्ने नाप-नक्सा तथा सुपरिवेक्षण समेत गर्न सक्ने जनशक्तिको विकास भएको छ ।
४. ४३४ जनालाई विभिन्न छोटो अवधिको तालिमहरू संचालन गरिएको छ जसको फलस्वरूप नाप-नक्सा तथा भूमि प्रशासनको क्षेत्रमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत विकास एवं कार्यक्षेत्रमा थप प्रभावकारी सेवा प्रदान गर्न टेवा पुऱ्याएको छ ।

४. प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू

१. जग्गा नाप जाँच तथा जग्गा प्रशासन सम्बन्धी सार्वजनिक सेवाहरू कुनै रूपमा प्राचिनकाल देखि शुरू भई समय समयमा सामान्य परिवर्तन हुँदै आए पनि विविध कारणले हालको अवस्थासम्म पनि परम्परागत विधिबाटै संचालन गर्नु परेको छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाह हुने मालपोत, भूमिसुधार, गुठी र नापीसँग सम्बन्धित अभिलेख, कार्यप्रक्रिया एवं कार्य प्रणालीलाई परम्परागत विधिबाट आधुनिक प्रविधिमा रूपान्तरण गर्न सकिएको छैन । भूमि व्यवस्थापनको क्षेत्रमा भू-सूचनाहरूलाई आधुनिकिकरण गरी नयाँ प्रविधि मैत्री कार्य वातावरण तयार गर्नु प्रमुख चुनौतिको रूपमा रहेको छ ।
२. भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय अन्तर्गत निकायहरूबाट हुने अधिकांश कार्यहरू वि. सं. १९१० को मूलुकी ऐन वा सोभन्दा अधिका केही कानूनी दस्तावेज देखि हाल मुख्य रूपमा प्रयोग भै रहेको वि. सं. २०१९ को जग्गा नाप जाँच ऐन र २०२१ को भूमि सम्बन्धी ऐनको आधारमा सम्पादन हुनु र समग्रमा जग्गा प्रशासनसँग सम्बन्धित ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि समेत १०० भन्दा बढी कानूनको परिधिभित्र रही सेवा प्रवाह गर्नु जग्गा प्रशासनको क्षेत्रमा चुनौतीपूर्ण कार्य बनेको छ । त्यसैगरी यी कानूनी दस्तावेजहरूलाई समय सापेक्ष सुधार, परिमार्जन र सरलीकरण गर्दा एक अर्का बीचको अन्तर सम्बन्ध (Linkages) बीच तादाम्यता मिलाउनु त्यतिकै जटिल समस्या बनेको छ ।
३. विकासको गतिसँगै जग्गा जमिनको मूल्य (value) मा भएको वृद्धि एवं भू-माफियाहरूको बढ्दो संजालीकरण तथा भूमिसुधार, गृह र स्थानीय निकायबीच सरकारी सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गर्ने निकायगत जिम्मेवारीमा overlapping सहितका कानूनी प्रावधानहरूले सरकारी,

सार्वजनिक र गुठी जग्गाको संरक्षण गर्न थप चुनौतीहरू सिर्जना भएका छन् ।

४. मन्त्रालय अन्तर्गत जिल्लास्थित मालपोत, भूमिसुधार, गुठी र नापी कार्यालयहरूको कार्य प्रणालीहरू प्रविधिमैत्री बन्न नसकेको सन्दर्भमा त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीहरूलाई समेत आधुनिक प्रविधिलाई आत्मसात गर्न सक्ने गरी क्षमतावान बनाउन सकिएको छैन । एकातिर ती कार्यालयहरूमा कार्यरत ठूलो संख्याका कर्मचारीहरूलाई नयाँ प्रविधिमैत्री (Modern Technology Friendly) बनाउन सकिएको छैन भने अर्कातिर सेवा लिन आउने सेवाग्राहीसँग गरिने समग्र व्यवहारमा पनि अपेक्षित परिवर्तन ल्याउन सकिएको छैन । कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउने कार्य मन्त्रालयका लागि निकै चुनौतिपूर्ण बनेको छ ।
५. जग्गा नाप जाँचको क्षेत्र पूर्ण रूपमा प्राविधिक र विज्ञानमा आधारित छ । त्यसैगरी जग्गा प्रशासन सम्बन्धी कार्य साधारण प्रकृतिको देखिए पनि यस भित्रका धेरै कार्यहरू प्राविधिक रूपमै सम्पादन गर्नु पर्दछ । यस क्षेत्रमा कार्यरत प्रशासन सेवाका कर्मचारीहरू अन्य मन्त्रालयमा सरुवा भई जाने र अन्यत्रबाट नयाँ कर्मचारी आई कोरा ज्ञानको आधारमा काम गर्नुपर्ने व्यवस्थाका कारण पनि प्रसस्त समस्याहरू सिर्जना हुने गरेका छन् ।
६. कर्मचारीहरूको काम गर्ने क्षमता, योग्यता, शैली, व्यवहार र प्रविधिको प्रयोगमा अपेक्षित सुधार ल्याउनु जति चुनौतीपूर्ण छ, प्रत्यक्ष रूपमा सेवा प्रवाह हुने अधिकांश कार्यालयहरूमा कामको प्रकृति, कार्यबोझ र चाप त्यतिकै रूपमा बढेको छ । थप कार्य बोझका कारण कार्यालय समय बाहेकको समयमा समेत काम गर्नु र गराउनु पर्ने अवस्थामा कार्यसम्पादनमा आधारित नतिजामूलक प्रोत्साहन प्रणालीलाई लागु गर्न

नसकिएका कारणले पनि मन्त्रालय र अन्तर्गत निकायहरू प्रति सेवाग्राहीहरूको धारणा (Perception) लाई सकारात्मक बनाउन सकिएको छैन । भूमि प्रशासनका क्षेत्रमा सेवा प्रवाह गर्ने निकायहरूको छविमा सुधार ल्याउन धेरै असल कामहरू गरेर देखाउनु परेको छ ।

७. अधिकांश कार्यालयहरू भाडाका घरमा संचालन गर्नु परेको छ । समय समयमा सरि रहनुपर्ने हुँदा कार्यालयहरूलाई आजको आवश्यकता अनुसार सेवा कक्ष, काउण्टर प्रणाली, प्रविधिमैत्री र लैङ्गिकमैत्री (gender friendly) बनाउन सकिएको छैन । जसको कारणले सेवाग्राहीको सन्तुष्टिमा वृद्धि गर्न नसकिनुका साथै नक्सा, श्रेस्ता तथा अन्य अभिलेखहरूको सुरक्षा, संरक्षण एवं व्यवस्थापनमा प्रसस्त समस्याहरू रहेका छन् ।
८. अन्तर्राष्ट्रिय मुलुकहरूले कित्ता नापीको क्षेत्रमा परम्परागत र कागजी कार्य (Paper Works) को प्रयोगलाई बिस्थापित गरी आधुनिक प्रविधिको अवलम्बन गरेको तर हाम्रोमा यी कार्यहरू पुरानै प्रविधिबाट सञ्चालन गर्नुपरेको हुँदा नापनक्सामा प्रयोग हुने (पमट्रिस, मसी, पेन्सिल आदी) गुणस्तरीय प्राविधिक सामग्रीहरूको उत्पादन बन्द हुँदै जानुले कित्ता नापी सम्बन्धी कार्यहरू थप जटिल र समस्याग्रस्त बन्दै गएका छन् ।
९. नाप नक्सा क्षेत्रमा Geo-information System, Remote Sensing, Global Positioning System लगायत आधुनिक प्रविधिको उपयोग गरी स्तरीय र विश्वसनीय नक्सा डाटा तथा भू-सूचनाहरू उपलब्ध गराउन सकिएको छैन ।
१०. मालपोत, भूमिसुधार र नापी कार्यालयहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूको लागि वृत्ति विकासको अवसर न्यून छ । एकेडेमिक क्षमता भएका कर्मचारीहरूलाई retain गर्न नसकिनुले संस्थागत विकासमा अपेक्षित सुधार ल्याउन कठिन भएको छ ।

११. मन्त्रालय र मातहत निकायका कूल ५,७८८ दरबन्दीहरू मध्ये ९२२ दरबन्दी रिक्त रहनु, विशेष वढुवा समायोजनका कारण कार्य प्रकृति अनुसारको दक्ष जनशक्ति आपूर्ति हुन नसक्नु र सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित कार्यालयहरूलाई समय सापेक्ष रूपमा प्रविधिमैत्री, चुस्त, छरितो बनाउने गरी विस्तृतरूपमा व्यवस्थापन तथा संगठन सर्भेक्षण (O & M Survey) गर्न सकिएको छैन ।
१२. मुक्त कर्मैया र हलियाका लागि उपलब्ध अनुदान रकम न्यून हुनु र जग्गाको मूल्यवृद्धिका कारण जग्गा खरिद गरी मुक्त कर्मैयालाई उपलब्ध गराउन व्यवहारिक कठिनाई उत्पन्न भएको छ । हाल तोकिएको अनुदान रकमले पुनःस्थापना कार्यको गतिलाई प्रभावकारी बनाउन सकिएको छैन ।
१३. भूमि लगतलाई पूर्णरूपमा डिजिटाइजेशन गरी एकिकृत भू-सूचना प्रणालीको विकास अर्थात भूमिको कित्तागत अभिलेख तयार गरी केन्द्रीय सर्भरमा आबद्ध गर्न नसकिएकोले भूमिहीन, सुकुम्वासी र अव्यवस्थित बसोबासीहरूको पहिचान, सरकारी सार्वजनिक जग्गाको अद्यावधिक विवरण, दोहोरो भू-स्वामित्वको अन्त्य र हदबन्दीको कार्यान्वयनमा विविध समस्याहरू उत्पन्न भई भूमिसुधार कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

५. समस्याहरू तथा चुनौतीहरू समाधानका चाल्नुपर्ने कदमहरू

१. परम्परागत विधिबाट संचालित मालपोत, भूमिसुधार र नापी कार्यालयहरूका कार्यहरूलाई कम्प्युटरमा आधारित भू-सूचना प्रणालीमा रूपान्तरण गरी संचालन गर्नु पर्दछ । सूचना र प्रविधिको प्रयोगबाट सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित कार्य प्रकृत्यामा सरलीकरण, कार्य वातावरणमा सुधार,

फाराम र अभिलेखहरूको व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ । कर्मचारीहरूमा संस्कार (Culture) को रूपमा स्थापित हुँदै गएको Rent Seeking Behavior लाई Incentive Scheme द्वारा र कार्यालय भित्र अनाधिकृत रूपमा हुने गरेको विचौलियाहरूको प्रवेशलाई प्रविधिको प्रयोगद्वारा विस्थापित गर्नु पर्दछ ।

२. भूमि प्रशासन क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूको वृत्ति विकासका अवसरहरू सिर्जना गरी आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्ने गरी क्षमताको विकास गर्नु पर्दछ । जग्गा प्रशासनको कार्यहरू विशेष ज्ञान र अनुभवको आवश्यक पर्ने प्रविधिक विषय समेत भएकोले छुट्टै भूमि प्रशासन समूहको गठन गरी भूमि प्रशासनमा शैक्षिक क्षमता (Academic Qualification) भएका जनशक्ति Retain गर्न सकिने गरी भूमि प्रशासन सेवालालाई आकर्षक बनाउनु पर्दछ ।
३. जग्गा नाप जाँच, कित्ता नापी र जग्गा प्रशासन सम्बन्धी भू-सूचनाहरूको उत्पादन, अभिलेखीकरण, वितरण, नियमन सम्बन्धी कार्यहरू आधुनिक प्रविधिको प्रयोगबाट संचालन गर्दै जानुपर्छ । भू-सूचना सम्बन्धी सम्पूर्ण तथ्याङ्कहरूलाई कित्तागत रूपमा डिजिटाइज गर्दै शुद्धतामा वृद्धि गर्नु पर्छ । यसबाट भूमिको वर्गीकरण, जमिनको हदबन्दी, दोहोरो भू-स्वामित्वको अन्त्य, जग्गा लिज सम्बन्धी विवरण र भूमिहीन, सुकुम्बासी र अव्यवस्थित वसोबासीहरूको पहिचान जस्ता कार्यहरूको कार्यान्वयनमा सहजता आउनेछ ।
४. जग्गा नाप जाँच तथा जग्गा प्रशासनका क्षेत्रमा हाल प्रयोग भईरहेका कानूनहरूलाई समय सापेक्ष पुर्नलेखन वा परिमार्जन गर्नु पर्दछ । छरिएर रहेका ऐन, नियम र निर्देशिकाहरूलाई आवश्यकता अनुसार एकिकृत गर्नु पर्दछ । सरकारी सार्वजनिक जग्गाहरूको संरक्षण गर्न भूमिसुधार तथा

व्यवस्था मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय र स्थानीय निकायहरूको जिम्मेवारीलाई स्पष्ट गर्नु पर्दछ।

५. गुणस्तरीय सेवा संचालनको मूलभूत पक्ष असल कार्य वातावरण हो। यसकालागि आर्थिक, भौतिक र प्रविधि सम्बन्धी पूर्वाधारहरूको आवश्यकता पर्दछ। जिल्लास्थित मालपोत, नापी र भूमिसुधार मध्ये अधिकांश कार्यालयहरू भाडामा संचालन गर्नुपर्दा विविध समस्याहरू आएकोले सेवा मैत्री, कार्य वातावरण मैत्री, प्रविधि मैत्री र लैङ्गिक मैत्री कार्यालय भवनहरू क्रमशः वनाउदै लैजानु पर्दछ।
६. भूमिसुधार मन्त्रालय र अन्तर्गत निकायहरूमा विस्तृत व्यवस्थापन तथा संगठन सर्भेक्षण (O&M Survey) गर्नु पर्दछ। भू-उपयोग नीति अनुरूप भूमिको वर्गिकरण गर्ने प्रमुख जिम्मेवारी रहेको राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजनाको संगठनलाई कार्यवोझको आधारमा पुनसंरचना गर्नु पर्दछ। भू-सूचना तथा अभिलेख विभाग, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग र नापी विभागको कार्य प्रकृति र कार्यवोझको विश्लेषण गरी एक अर्का विभागबाट हुने काममा Duplication नहुने गरी विभागहरूको संगठन Re-structuring गर्न आवश्यक छ। जिल्लास्थित मालपोत, नापी र भूमिसुधार कार्यालयहरूबाट प्रवाह हुने सेवाको प्रकृति, आधुनिक सूचना र प्रविधिको प्रयोग, कार्य वातावरण तथा सरलीकरण, काउन्टर प्रणाली र सेवा कक्षहरूको विस्तार जस्ता सेवा मैत्री वातावरणको सिर्जना गर्ने गरी ती निकायहरूको संगठन संरचनाहरूलाई समेत Re-structuring गर्नु पर्दछ।
७. भूमिसुधार कार्यक्रम तर्फ मुक्त कर्मैया तथा हलियाहरूलाई प्रति परिवार रु. १ लाख ५० हजार जग्गा खरिद अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ। जग्गा जमिनको मूल्यमा आएको बढोत्तरीको तुलनामा यो रकम ज्यादै न्यून भएकोले कम्तिमा १ कठ्ठा जमिन खरिद गर्न सक्ने गरी

अनुदान रकम बढाउनु पर्दछ ।

८. कित्ता नापीको क्षेत्रमा विकसित मूलुकहरु paperless प्रविधिमा रूपान्तरण भई सकेका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कित्ता नापी कार्यमा प्रयोग हुने गुणस्तरीय सामग्री (पमट्रिस, मसी, पेन्सील आदि) को उत्पादन बन्द भई सकेको छ । हाम्रो देशमा कित्ता नापी सम्बन्धी कार्यहरु कागजी प्रक्रिया (Paper work) बाटै भइरहेकोले यी कार्यहरुलाई आधुनिक यन्त्र उपकरणको प्रयोगबाट digital प्रविधिमा रूपान्तरण गर्नु पर्दछ । आधुनिक यन्त्र उपकरणको मूल्य बढी नै पर्ने हुँदा एक पटकको लागि राज्यले थप लगानी बढाउनु पर्दछ ।
९. जग्गा नाप जाँच तथा कित्ता नापी सम्बन्धी कम्प्युटर प्रणालीमा आधारित Geo-database र भू-सूचना अभिलेख व्यवस्थापन प्रणाली (LRIMS) बाट तयार भएका भू-सूचनाहरुलाई Government Information Data Centre (GIDC) को Server मार्फत मालपोत तथा नापी कार्यालयहरुबाट संचालन हुने सार्वजनिक सेवाहरुलाई क्रमशः अनलाइन मार्फत संचालन गर्दै जानु पर्दछ ।

६. कार्यक्षेत्र सम्बद्ध Thematic Area को अध्ययन अनुसन्धानको विवरण र नतिजा

१. नापनक्साको क्षेत्रमा प्रयोग गरिएका ऐतिहासिक यन्त्र उपकरणहरुको समुचित संरक्षण एवं ऐतिहासिक प्रविधिहरुको ज्ञान नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरण गर्ने उद्देश्यले भक्तपुरको नगरकोटको बेधशाला परिसरमा Survey Museum निर्माणको लागि अध्ययन गराई रिपोर्ट तयार भएको छ ।
२. सांस्कृतिक महत्वका संरचना लगायतका विन्दुहरुमा नियमित सर्भेक्षण

- गरी खगोलीय शुद्ध चाल (Geodetic Crustal Movement) सम्बन्धी अनुसन्धान सम्पन्न भएको र प्रतिवेदन आउन बाँकी रहेको छ ।
३. जर्मनीको Technical University of Berlin मा जियोडेसी विषयको स्नातकोत्तर तहमा १ जना कर्मचारी अध्ययनरत रहेको छ ।
  ४. आ. व. ०७०/७१ मा नवलपरासी, झापा, बाँके र कैलाली जिल्लाका १५ वटा गाविसहरूको गाविस स्तरीय भू-उपयोग क्षेत्र नक्सालाई फिल्ड भेरिफिकेशन गरी कित्तामा आधारित वर्गीकरण सूची तयार सम्बन्धी अध्ययन कार्य सम्पन्न भएको छ । आवश्यक कानूनको व्यवस्था भएको अवस्थामा उक्त सूचीका आधारमा प्रत्येक कित्ताको जग्गा धनी श्रेस्ता र पूर्जामा भू-उपयोग वर्गीकरण क्षेत्र जनाउन सकिने अवस्था रहेको छ ।
  ५. भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्रबाट प्रदान गरिने विभिन्न छोटो अवधिको तालिमहरूको प्रभावकारिता, पाठ्यक्रम र संचालन विधिका बारेमा अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ ।
  ६. संचालन गरिएका लामो तथा छोटो अवधिको तालिमहरूको कार्यपत्रहरू प्रशिक्षार्थीहरूलाई सहज रूपले उपलब्ध गराउने उद्देश्यले केन्द्रलाई उपयुक्त हुने e-learning module विकासको अध्ययन गरिएको छ ।
  ७. जिल्लास्थित मालपोत तथा नापी कार्यालयहरूमा लागु गर्ने उद्देश्यले कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली (PBIS) को प्रारूप तयार गरिएको छ ।

७. मन्त्रालयको भावी कार्यदिशा

१. भूमि व्यवस्थापनलाई आधुनिकीकरण गर्न दोस्रो पुस्ता सुधार कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । नवीनतम प्रविधि अवलम्बन गरी नाप नक्साङ्कन कार्यमा शुद्धता वृद्धि गरिनेछ । जग्गा प्रशासन सम्बन्धी सेवाको गुणस्तर

- वृद्धि गर्न सूचना प्रविधिमा आधारित भू-सूचना प्रणालीको विकास र विस्तार गरिनेछ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत निम्न कार्यहरू गरिनेछ ।
- क. नियन्त्रण बिन्दु स्थापनाको लागि Continue Operating Reference Station (CORS) स्थापना गरी नियन्त्रण बिन्दुको शुद्धता वृद्धि गर्दै लगिने ।
  - ख. हवाई सर्भेक्षण तथा Light Detection and Ranging (LIDAR) प्रविधिबाट ठूलो माननापको स्थलरूप नक्सा तयार गर्ने कार्यलाई प्राथमिकताकासाथ अगाडि बढाइने छ ।
  - ग. LIDAR /Satellite Image/GPS प्रविधिबाट प्राप्त डाटा प्रयोग गरी कित्ता नापी कार्यहरू संचालन गरिनेछ । जसका कारण नाप नक्साहरूको शुद्धतामा वृद्धि हुनेछ ।
  - घ. Technological Intervention मार्फत कित्तानापीको वर्तमान पद्धतिमा रूपान्तरण गरिने छ ।
  - ङ. पूर्ण क्षमताको भू-सूचना प्रणालीको विकास गरी e-Governance System मार्फत सेवा प्रवाह गरिने छ ।
  - च. जग्गा प्रशासनको क्षेत्रमा प्रवाह हुने सेवाहरूलाई पारदर्शी र उत्तरदायी बनाउन आ. व. २०७१/०७२ मा उपत्यकाका ५/५ नापी र मालपोत कार्यालयहरूमा आइ. पी. क्यामेरा जडान गरी संचालनमा ल्याइनेछ । प्राप्त अनुभवको आधारमा यसलाई क्रमशः विस्तार गर्दै लगिने छ ।
  - छ. कार्य बोझ बढी भएका १४ वटा मालपोत कार्यालयहरूमा सेवा कक्ष (Service Desk) स्थापना गरी सञ्चालन गरिने छ । ती कार्यालयहरूमा नवीनतम प्रणालीबाट अभिलेख व्यवस्थापन गरिनेछ । प्राप्त स्रोत साधनको आधारमा क्रमशः विस्तार गर्दै लगिने छ ।

- ज. ५० मालपोत र ३० नापी कार्यालयहरूमा भू-सूचना प्रणाली विस्तार गरी डाटा अद्यावधिक गरिनेछ साथै जग्गा प्रशासन सम्बन्धी अनुसूची फारमहरू कानून सम्मत परिमार्जन गरी संक्षिप्त बनाइने छ ।
- झ. भूमि सम्बन्धी कारोबारलाई वैज्ञानिक र व्यवस्थित गर्न भूमि बजार विकासका लागि आवश्यक अध्ययन गरिने छ ।
२. भू-बनोट, क्षमता, उपयुक्तता तथा अवस्थितीको आधारमा भूमि र भूमि स्रोतको दीगो उपयोग गर्ने नीति लिई कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ । भू-उपयोगको वर्गिकरणका लागि कानून तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
३. सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगमार्फत भूमिहीन, सुकुम्वासी र अव्यवस्थित बसोबासीहरूको समस्यालाई सम्बोधन गर्ने गरी कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । आगामी आ. व. मा मुक्त कर्मैया परिवारको पुनःस्थापन कार्य सम्पन्न गरिनेछ । मुक्त हलियाहरूको पुनःस्थापन कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाइनेछ ।
४. सरकारी, सार्वजनिक र गुठी जग्गा संरक्षण गर्नका लागि निकायगत जिम्मेवारी स्पष्ट गरी समन्वयतात्मक रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । सरकारी, सार्वजनिक र गुठी जग्गाको विद्युतिय अद्यावधिक अभिलेख तयार गरी प्रकाशन गरिने र उपलब्ध स्रोत साधनको आधारमा निश्चित कार्य योजना तयार गरी रावल आयोगको प्रतिवेदनलाई क्रमशः कार्यान्वयनमा लुगिनेछ ।

